

gangsfasen' (244). Daarmee heeft Bossenbroek een eigen, relevante bijdrage geleverd tot de discussie rond het Nederlandse imperialisme.

M. Kuitenbrouwer

A. T. M. van Iterson, *Vader, raadgever en beschermer. Petrus Regout en zijn arbeiders 1834-1870. Stijlen van werving, behoud en beheersing van arbeid in fabrieksregimes in de beginjaren van de Westeuropese industriële revolutie* (Dissertatie Maastricht 1992; Maastricht: Universitaire Pers Maastricht, 1992, viii + 197 blz., ISBN 90 5278 030 7).

Petrus Regout, de Maastrichtse glas-, kristal-, en aardewerftekfabrikant (de vader, niet de beruchte zoon) geldt als één van de bekendste Nederlandse ondernemers uit de negentiende eeuw. Nu is reeds het een en ander over hem gepubliceerd, waaronder het lijvige werk van A. Maenen'. Wat kan de dissertatie van Van Iterson hieraan nog toevoegen? De hoofdtitel geeft de indruk dat het de zoveelste studie over Regout is, maar nee, deze dissertatie gaat over 'ondernemerschap, waarbij het handelt om patronen van werven, behouden en beheersen van arbeid door industriële entrepreneurs in een quasi-experimentele situatie: de begintijd van de Industriële revolutie in West-Europa'. De auteur vraagt zich af in hoeverre er sprake is van een persoonlijke stijl van ondernemerschap. Van Iterson onderzoekt dit door na te gaan in welke mate patronen van ondernemerschap resultaat waren van de markt- en omgevingsfactoren, dan wel van een persoonlijke stijl van denken, voelen en handelen. Hij doet dit door middel van research naar het personeelsbeleid van Petrus Regout. Dit lijkt ingewikkeld, maar Van Iterson simplificeert zijn vraagstelling tot het nagaan in hoeverre het personeelsbeleid van Regout paternalistisch of commercieel was.

Van Iterson operationaliseert zijn vraagstelling door eerst Regout in zijn context en tijd te plaatsen en vervolgens zijn personeelsbeleid te toetsen aan moderne theorieën omtrent ondernemerschap. Deze theorieën worden gepresenteerd in een hoofdstuk waarin hij een organisatie-theoretische analyse van problemen van werving, behoud en beheersing van arbeid geeft. In het vijfde hoofdstuk tracht hij antwoord op zijn vraag te geven. Een kort laatste hoofdstuk bevat de conclusie dat Regout vooral een paternalistische beheersstijl van regeren had, die sterk persoonlijk was. Daarnaast geeft Van Iterson aan waarom hij de voorkeur geeft aan de term 'stijl' ter omschrijving van ondernemerschap. Volgens hem kan stijl een aanvulling zijn op het concept cultuur. Het boek eindigt met een samenvatting in het Engels.

Van Iterson is geen historicus, maar heeft sociologie gestudeerd. Waarschijnlijk om deze reden verschilt het fundament van zijn dissertatie van dat van historici. Zijn werk leunt zwaar op andere studies waaronder die van Maenen, Hofstede en Mokyr. Nu heeft de schrijver ook zelf bronnenonderzoek gedaan, hetgeen uit de noten valt af te leiden, hij geeft echter geen overzicht van de door hem gebruikte bronnen. Het beleid van Regout leidt hij met name af uit de wijze van betalen, de vorm waarin de *citée* (de arbeidershuizen) is gebouwd en enkele brochures over tewerkstelling van armlastigen. Daarnaast wordt het ondernemerschap van Regout afgezet tegen de ondernemersculturen in Nederland, Duitsland, Engeland en België. Daaruit blijkt volgens de schrijver dat Regout meer 'zuidelijk' dan 'noordelijk' gericht was. Regout zou vooral erg 'Waaals' zijn.

Een storend aspect aan deze studie is de weinig objectieve benadering van het onderwerp. De auteur wekt vanaf het begin de indruk met alle macht te willen bewijzen dat Regout paternalistisch was. Ook heeft hij de neiging feiten zo te (ver)draaien dat ze alsnog in zijn straatje passen.

Dit blijkt bijvoorbeeld uit de 'filantropische' motieven van De Gorge, de exploitant van het mijnencomplex de Grand-Homu in de Borinage, om een *cité* te bouwen. De aan De Gorge onterecht toegeschreven edele motieven kloppen echter niet met de werkelijkheid. In die tijd was er een groot tekort aan mijnwerkers en was bovendien de mobiliteit onder de mijnwerkers erg hoog. De *cité* met alle voorzieningen was bedoeld om de arbeiders vast te houden en te binden aan het bedrijf. De werknemers waren op deze wijze totaal afhankelijk van de mijn, hetgeen de exploitant ook beoogde. Dit blijkt uit de zeer uitgebreide dissertatie over dit complex van Watelet² die Van Iterson overigens niet aanhaalt. Volgens Van Iterson was de mooie en ruime opzet van de *cité* van de Grand-Homu een bewijs van de edele motieven. De auteur houdt aan deze interpretatie vast, ondanks het feit dat De Gorge zelf zegt dat het 'ongehoorde welzijn als lokaas' bedoeld was.

De dissertatie is vlot geschreven, met mooie volzinnen en fraaie abstracties. De auteur bewandelt echter in zijn redeneringen veel zijpaden die de overzichtelijkheid van het boek niet bepaald ten goede komen. Zo zijn de ruim tien pagina's over de architect van de gevels van de *cité* niet nodig en had er meer aandacht besteed kunnen worden aan het personeelsbeleid van Regout zelf. Ook wordt er nauwelijks ingegaan op de kinderarbeid in de Regoutfabrieken. Van Maenen geeft in zijn werk aan dat hier nog geen onderzoek naar gedaan is en het zou, volgens hem, het beleid van Regout aanzienlijk kunnen verduidelijken. Verwarrend werkt bovendien dat Van Iterson zijn definities niet weergeeft in een theoretisch hoofdstuk, maar pas als hij ze in zijn betoog nodig heeft. Een voorbeeld: als hij zich afvraagt in hoeverre de *cité* een symbolisch artefact is (155 vlg.) gaat hij in op de theorievorming over de symbolen.

Van Iterson komt tot de conclusie dat de ondernemersstijl van Regout paternalistisch was. Dat wordt niet overtuigend aangetoond. Het feit dat Regout zichzelf als een vader voor zijn werknemers zag, wil nog niet zeggen dat hij dat ook was. Interessant zou zijn om de arbeiders zelf aan het woord te laten. Van Iterson benadrukt steeds het onderscheid tussen vader Regout en zijn zonen. Waarschijnlijk doet hij dat om aan te tonen hoe goed de vader was voor zijn werknemers, zoals hij zelf zegt: 'een vader voor zijn arbeiders, maar niet voor zijn eigen kinderen'. Die laatste geraakten daardoor op het slechte pad en behandelden hun werknemers hardvochtig. Men kan zich afvragen of dit soort psychologische redeneringen hier wel op zijn plaats is.

A. P. Versteegh

1 A. J. Fr. Maenen, *Petrus Regout 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht* (Nijmegen, 1959).

2 H. Watelet, *Une industrialisation sans développement. Le bassin de Mons et le charbonnage du Grand-Hornu du milieu du XVIIIe au milieu du XIXe siècle* (Ottawa, 1980).

R. Kuiper, *Zelfbeeld en wereldbeeld. Antirevolutionairen en het buitenland 1848-1905* (Dissertatie VU Amsterdam 1992, Historische boekerij, II; Kampen: Kok, 1992, 317 blz., f 59,90, ISBN 90 242 6691 2).

Dit boek is onder andere geïnspireerd door de denkbeelden die de Amerikaan Kenneth E. Building in zijn *The Image* heeft uiteengezet en waarbij hij op de nauwe samenhang tussen zelfconceptie en wereldbeeld heeft gewezen. Kuiper wil op grond daarvan nagaan, welk beeld de antirevolutionairen in de negentiende eeuw van zichzelf en hun eigen natie hadden en wat hun visie op het buitenland was. Uit zijn onderzoek blijkt, dat die beelden onder invloed van de